

Özbek Hanlığı'nın (1500-1599) Bilinen İlk Resimli Tarih Kitabı Fetihnâme ve Öne Çıkardığı Temalar*

Arş. Gör. Dr. Semiha ALTIER**

Özet

Fetihnâme adlı elyazması tarih yazımına yaklaşımının yanı sıra içeriği, yazıldığı dil ve resimlerinin vurguladığı kimi mesajlarla gerek Özbeklerin ilk siyasi lideri Muhammed Şiban Han'ın (1451-1500) gerek Özbek dünyasının yaşantılarını görsel olarak sunması bakımından öne çıkar. Elyazmasının resimlenmek üzere seçilen temaları Şiban Han'ı hem İslam hem de Moğol kültürü içinde geleneksel yönetici imgelerinden hareketle tanımlarken, bir taraftan Han'ın sanata olan tutumunu, aile fertlerine yaklaşımını, askeri başarılarını ve özel hayatına dair verileri görselleştirir.

Anahtar Kelimeler: *Fetihnâme*, Özbek Hanlığı, Muhammed Şiban Han, resimli tarih kitabı, Orta Asya sanatı, minyatür.

Fetihnâme, The First-Known Illustrated History Book Of Uzbek Khanate (1500 – 1599), And Its Leading Themes

Abstract

The manuscript called *Fetihnâma*, besides its approach in the documenting the history, its content, language and some messages that were conveyed by the illustrations, comes forward especially in the visual-presentation of the life of both Mohammed Shiban Khan (1451-1500), first political leader of Uzbeks, and the Uzbek world in general. The chosen-themes that are illustrated in this manuscript described Shiban Khan, using the traditional leader-images that were common both in Islamic and the Mongolian cultures; moreover, they also visualized the data on Khan's approach to arts, his family, military accomplishments, and his private life.

Key Words: *Fetihnâme*, Uzbek Khanate, Mohammed Shiban Khan, illustrated history book, Central Asian art, miniature.

Bu çalışmada Özbek Hanlığı'nın (1500-1599) ilk siyasi lideri olarak kabul edilen Muhammed Şiban Han'ın (1454-1510) emriyle resimli olarak hazırlanan Fetihnâme¹ adlı elyazmasının tasvirleri irdelenecektir. Molla Muhammed Şadî (1442 ?-?) tarafından Farsça olarak kaleme alınan ve bugün Taşkent Özbekistan Bilimler Akademisi Abu Rayhan Beruniy Adına Şarkîşinaslık Enstitüsü'nde (env. no. 5654) bulunan eserde, son ikisi çift sayfa olmak üzere yedi tasvir yer alır. Bu tasvirlerin öne çıkardığı kimi mesajlar, diğer dönem kaynaklarındaki bilgilerle birlikte ele alınarak anlamlandırılacak ve ikonografik tercihleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

* Bu makale, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Şiban Han Dönemi (1500-1510) Özbek Kitap Sanatı" başlıklı doktora tezinin bir kısmını oluşturmaktadır.

**Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Terzioğlu Yerleşkesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 17100 Çanakkale.

¹ Eserin Taşkent nüshası dışında St. Petersburg Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nde iki (no. 925 ve 926) ve Duşanbe Bilimler Akademisi'nde iki (no. 963 ve 1467) olmak üzere resimsiz dört nüshası daha bilinir. Bu nüshalar hakkında bilgi için bkz. Buribay, Ahmedov, *Istoriko-Geografiçenkaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII VV.*, Izdatel. Fan Uzbek SSR, Taskent, 1985, s. 16-19.

Res. 1: Molla Muhammed Şadî, *Fetihnâme*, Molla Muhammed Şadî'nin Nevruz günü Şiban Han'a kitabını sunması, Semerkant, 1502-1507, Taşkent, Özbekistan Bilimler Akademisi, ARBAŞE, no. 5369, y.19b.

Bir biyografi niteliği taşıyan *Fetihnâme nesta'lik* hatla, başlıklar altın, metin siyah mürekkeple sarı samanî renkli ve aharlı Semerkand kağıdına, iki sütun halinde yazılmıştır. 227 yaprak elyazmasının ilk sayfası yakın zamanda geçirdiği onarım sırasında İ. Adilov tarafından orijinaline uygun olarak yazılmıştır. Elyazmasının y.19b sayfasındaki nota göre *Fetihnâme* Molla Hayrullah Akhund tarafından enstitüye verilmiştir. Yazmanın kimi sayfaları yer yer yırtılmış, resimlerin boyaları dökülmüştür.

Ketebe kaydı bulunmayan yazmanın 1502-1507 yıllarında tamamlandığı kabul edilebilir.² Eserde, Şiban Han'ın hayatı, Özbeklerin ilk yaşam alanı *Deşt-i Kıpçak*'tan başlatılarak Semerkant'ı almasına (1501) kadar anlatılır. Eserin tasvirleri ise, Han'ın askeri kariyerinin ve yönetici özelliklerinin vurgulandığı önemli olaylarla doğrudan bağlantılıdır. Şiban Han'ın 10 yıllık kısa süren yöneticiliğinde dikkate değer yaşantılar bu kitapta görselleşir.

Fetihnâme'nin ilk resmi Molla Muhammed Şadî'nin Nevruz günü Şiban Han'a kitabını sunması sahnesidir (res. 1). Metne göre, Şiban Han, Nevruz bayramı günü yakınlarına kendi kahramanlıklarını ölümsüzleştirecek bir kitabın hazırlanmasını ve bunu yazacak kişinin bulunmasını duyurur. Han'ın bu isteğine kardeşi Mahmud Bahadır Sultan'ın (1454-1501) önerisi Molla Muhammed Şadî olmuştur.³

Yazar kitabında, Muhammed Şiban Han'ın bu kitabı yazmasını emrettiğini, kendisinin de ona itaat ederek *Fetihnâme*'yi yazmaya karar verdiğini söyleyerek böyle bir kitabı yazmayı becerebildiği için Tanrı'ya şükreder. Şadî, Şiban Han'ın kendisine bu kitabı hazırlaması için kütüphanesinde bulunan başka bir *Fetihnâme*'yi de verdiğini yazar. Han'ın tarih konulu kitaplara duyduğu ilgi, bu türden kitapları biriktirmesiyle ortaya çıkar.

Molla Muhammed Şadî, kitabın yazım nedenlerini sıralarken Han ile kardeşi arasında geçen konuşmalara da yer verir. Buna göre, Şiban Han kardeşi Mahmud Bahadır Sultan'a Firdevsî *Şâhnâme*'sinin bir efsane olduğunu, ancak bu eserde adı geçen İran şahlarından Rüstem'in sadece İran topraklarına sahip olduğunu, kendisinin ise fetihleriyle Rum'a kadar ulaştığını, sınırlarını Hindistan ve Hotan'a kadar genişlettiğini, dolayısıyla kendi kahramanlıklarını anlatmak ve *Şâhnâme* kahramanlarını gölgede bırakmak için yeni bir eser yazılması gerektiğini söyler.⁴

Şiban Han'ın *Şâhnâme*'ye ilişkin bakış açısı, geleneksel İslam kültürüne yakınlığını, tarih yazımında *Şâhnâme*'nin model olarak önemini benimsediğini, aynı zamanda kendi tarihini bunun üzerinde gördüğünü de ortaya koyar.⁵ Şiban Han, en yakın komşusu aynı zamanda amansız rakibi

² Orta Asya tarihi ve sanatı üzerinde uzmanlaşmış araştırmacılar eserin 1502-1510 yılları arasında hazırlanmış olduğunu düşünürler. Olimpiade, Galerikina, "Zur Charakteristik der Miniaturenmalerei Mawarannahrs im 16. Jahrhundert", *Ars Turcica*, Akten des VI. Internationalen Kongresses für Türkische Kunst, München vom 3. bis 7. September 1979, Editio Maris, München, 1987, s. 525; Elmira Marufovna, Ismailova, *Vostocnaya Miniatyura. Şark Miniatyurası. Oriental Miniatures*, Gafur Gulam Namıdagi Adabiyat ve San'at Naşriyatı, Taşkent, 1980, s.19; Galina Anatolyevna, Puğaçenkova, *K Probleme Sredneaziatskoy Miniatyurstov XVI-XVII VV.*, Izdatelstvo Vostocnoy Literaturi, Moskva, 1960, s. 5; Galina Anatolyevna, Puğaçenkova- Olimpiade, Galerikina, *Miniatyuri Sredney Azii, Izobrazitelnoe Iskusstvo*, Moskva, 1979, s.75. *Fetihnâme*'nin son resmi, Şiban Han'ın 1501 yılında Semerkant'ı fethetmesidir. Dolayısıyla Han'ın bu kitabı tarihte çok önemli bir anlamı olan Semerkant'ın alınmasına atfen hazırlanmış olduğu savlanabilir. Öte yandan, resimlerin yerel unsurlarla donatılması ve üslubunun dönemin Herat nakkaşhanesinde üretilmiş eserlere göre daha ikinci kalite bir işçilik göstermesi, elyazmasının Şiban Han'ın 1507 yılında Herat'ın alınmasından önce tamamlandığını göstermektedir.

³ A. M. H. Abusaitova- Yu. G. Baranova, *Pismennie Istoçniki i Kulture Kazahctana i Centralnoy Azii v XIII-XVIII VV.*, Dayk Press, Almatı, 2001, s. 44.

⁴ A. M. H. Abusaitova- Yu. G. Baranova, *Pismennie Istoçniki i Kulture Kazahctana i Tsentralnoy Azii v XIII-XVIII VV.*, Dayk Press, Almatı, 2001, s. 44-45.

⁵ 16. yüzyılın kaynaklarından Mirza Haydar Dughlat'ın *Tarih-i Reşidî*'sinde verdiği bir bilgi Han'ın Fars kültürüne olan yaklaşımını ve hırsını şöyle açıklar. "Şiban Han Horasan'ı ele geçirdiği zaman, Sultan Ahmed Mirza'nın emirlerinden birinin oğlu ve önemli bir şair olan Mir Mogul şu Türkçe mısrayı yazar: "Dünyayı ele geçirme, çünkü dünya da birçok gam var; bunun yerine gönlün krallığını ele geçire ve gör ki içinde ne dünyalar var." Şair bu mısrayı Şiban Han'a sunduğu zaman, Han onu över ve "Firdevsî, Gazneli Sultan Mahmud Gazî için altmış bin mısralık şâhnâmeyi yazmıştı ve ona otuz bin dinar verilmişti. Sen ise, altmış bin şahruhi vereceğim bir mısrayı yazdın" diyerek İran şahlarının efsaneleşmiş kahramanlıklarının konu edildiği bu destanla ilgili detaylara yönelik bilgilerinin olduğunu gösterir. Mirza Haydar Dughlat, *Tarih-i Rashidi* (İng. çev. W. M. Thackston), Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Cambridge, 1996, s. 123.

İran'ın uzun yıllar edebi alanda etkin olarak ürünler verdiğini bilir. Şii İran'ı siyasi ve dini anlamda yadsıyan, ancak kültürünü beğenip yaşatan bir tavır söz konusudur. İran edebiyatı, İslamiyet öncesi şahların milli destanı olan Firdevsi'nin (ö.1020 ?) *Şâhnâme*'si ile yoğurulmuştur. Bu yöneticiler arasında, göçebe Türk boylarının hanları yer almaz ancak adaletli, bilgili, kahraman gibi sıfatlar taşıyan hükümdarlar vardır ve bunlar her yöneticinin taşıması gereken temel özelliklerdir. Bu yüzden *Şâhnâme*'nin okunması zorunludur ve Safevîlerden Şah İsmail'in (1487-1524) oğlu Sam Mirza'nın (1517-1567) *Tuhfa-i Samî* adlı eserinde belirttiği gibi Şiban Han şairlerine *Şâhnâme*'nin Türkçe'ye çevrilmesini emreder.⁶ Ancak bu esere şimdiye kadar ulaşılamamıştır.

Resimde, metinle uyumlu olarak Molla Muhammed Şadî'nin bir mecliste Şiban Han'a kitabını sunduğu an tasvir edilmiştir. Han sahnenin sağında büyük bir sayebanın altında, halı üzerinde oturmaktadır. Sol elini dizine dayamış, hafifçe öne doğru eğilmiş ve Molla Muhammed Şadî'nin sunduğu açık olarak çizilmiş kitaba doğru bakmaktadır. Bu büyük olasılıkla *Fetihnâme*'dir. Han'ın karşısındaki figür, zihninde tasarladığı kitabın içeriğini satırlara dökebilecek şairi öneren kardeşi Mahmud Bahadır Sultan olmalıdır. Saygılı bir şekilde diz çökmüş, sakalsız ve Şiban Han'dan daha genç tasvir edilmiş figür, tüm dikkatini Han'a yöneltmiştir.

Resmin sol alt kısmında diz çökmüş ve diğerlerinin giydiği *telpak*lardan⁷ farklı olarak olasılıkla ulemâdan olduğu vurgulanmak üzere sarıkle tasvir edilmiş Molla Muhammed Şadî yer alır. Bu yazarın bilinen tek resmidir. Resmin, sağ alt kısmında biri ellerini dizlerine koymuş iki, solda bir figür daha bulunmaktadır. Bu kişiler, muhtemelen Şiban Han'ın yakın çevresinde yer alan Cani Bek Sultan veya komutanlarından olmalıdır. Figürlerin başlarında kenarları siyah kürklü beyaz *telpak*lar bulunur.

Geleneksel İslam resminde bir yöneticinin sanat çevresine yaptığı hamiliğin en belirgin gösterimi, yazdırdığı kitabın önsözü ile sultana kitapların sunulduğu tasvirlerdir. *Fetihnâme*'nin ilk sayfaları kayıp olduğundan önsözü bilinmemekle birlikte Şiban Han'ın kitap sanatlarına katılımının vurgulandığı bu tasvir, sanat ve edebiyat çevresine olumlu yaklaşımı görselleştirilmektedir. Dolayısıyla ön örneklerinde yaygın olmayan bu tema, Han'ın sanat hamiliğinin görsel belgesidir. Aynı zamanda başka çalışmalarını bilemediğimiz yazarı da öne çıkarmaktadır.

Eserin ikinci ve üçüncü tasviri birbiri ile bağlantılı bir konuyu görselleştirir. Birinci resimde başlayan olay, ikinci resimde sonuçlanmıştır. Bunlar Şiban Han'ın aşk mektubunun Mangıtlardan Musa Mirza'nın kızı Mahıdil'e sunulması (res. 2) ve Mahıdil ile Şiban Han'ın eğlence meclisidir (res. 3).

Şiban Han'ın aşk mektubunun Mangıtlardan Musa Mirza'nın kızı Mahıdil'e sunulması sahnesinin yer aldığı sayfada Molla Muhammed Şadî, Şiban Han'ın Mahıdil'e olan tutkusunu tanımlar. Şiban Han Mahıdil'e sunulmak üzere bir mektup yazar ve elçisi Şükür Şirin'e, iletmesi için verir. Bir sonraki sayfada Mahıdil'in Şiban Han'a kendisini ziyaret etmesini belirten bir cevap mektubu yazdığından bahsedilir.

Tasvirde (res. 2), Şiban Han'ın mektubunun açık havada yapılan bir mecliste Mahıdil'e sunulma anı resimlenmiştir. Mahıdil sahnenin sağında, halı üzerinde bağdaş kurmuş, başını öne hafif eğerek sol elini çenesine yaslamış, sağ elini ise mektubu almak üzere elçiye doğru uzatmıştır. Elçi iki eliyle tuttuğu mektubu saygılı bir şekilde başını eğerek Mahıdil'e uzatmıştır. Arkasında bir erkek figürü elçiye refakat etmektedir. Resmin ön kısmında bir kadın hizmetçi elinde bir yiyecek tepsisini Mahıdil'e uzatmaktadır. Mahıdil Şiban Han'ın bu mektubuna olumlu cevap verir ve Han'ı görüşmek için davet eder. Mahıdil'in Han adına hazırlattığı meclis, eserin 44b sayfasında görselleşir. Molla Muhammed Şadî'nin ayrıntılı bir şekilde anlattığı bu eğlence anı, resme Mahıdil'in çadırının önünde kurulan meclis olarak yansır. Şiban Han kırmızı ve daha yüksekçe bir minderde bağdaş kurmuş, sağında ise Mahıdil halı üzerinde oturmaktadır. Han, sağ elini kendisine yiyecek sunan hizmetçiye doğru uzatmıştır. Sağ alt kısımda iki müzisyen erkek figürü

⁶ Janos, Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden, Aquis Mattiacis Apud Franciscum Steiner, 1959, s. 366; Yusuf, Öz, "Şeh-nâme Tercümelere ve Sözlükleri", *Name-i Aşina*, Sonbahar, 2002, s. 28; Annamari Schimmel, "Some Notes on the Cultural Activity of the First Uzbek Rulers", *Journal of the Pakistan Historical Society*, VIII, IV, 1960, s. 152.

⁷ *Telpak* beyaz keçeden, kenarları koyu renk kürklü ve konik biçimli bir başlık türüdür. Bugün Özbekistan'da *telpak* kürklü başlıklar için kullanılmakta ve halen giyilmektedir.

Res. 2: Molla Muhammed Şadı, Fetihnâme, Şiban Han'ın aşk mektubunun Mangıtlardan Musa Mirza'nın kızı Mahdül'e sunulması, Semerkant, 1502-1503, Taşkent, Özbekistan Bilimler Akademisi, ARBAŞE, no. 5369, y.44b.

yer alır. Solda ard arda üç kadın figürüyle elinde uzun siyah bir asa tutan erkek figürü meclise katılanlar arasındadır.

Bu iki tasvir, Orta Asya'da 16. yüzyıl başlarında "soylu kadına" bakışla ilgili ipuçları verir. Altın Ordu hanlarının, bayramlarda yabancı elçileri bir törenle kabul ettiği bu sırada hanedanın ileri gelenleriyle birlikte eşinin hanın tahtının etrafında, kızlarının ise tahtın önünde yer aldığı bilinir.⁸ Bu değerlilik, 14.-15. yüzyılda hazırlanmış *Camii't-tevârih*'in kimi nüshalarına da taşınmış, hanlar eşleriyle birlikte sıklıkla resmedilmişlerdir (res. 4).⁹

Bu noktada ilginç olan, adından da anlaşılacağı gibi fetihler üzerine kurulmuş resmi bir kitabın içinde, özel hayata dair verilerin de yer almasıdır. Bu tasvirde tutkulu bir âşık kimliği ile karşımıza çıkan Şiban Han'ın resmi tarih kitabında bu özelliğiyle görselleştirilmesi, kendisinin isteğiyle bağlantılı olmalıdır.

Bu iki tasvir, aynı zamanda klasik Doğu edebiyatının resimli kitaplarında sıkça rastlanan bir temaya işaret eder. Bu iki sevgilinin veya eşin eğlence meclisleridir. Bu konunun geçtiği ve sıklıkla resimlendiği eserler arasında ilk akla gelen Genceli Nizamî (1141-1209) ve daha sonraki dönemlerde Dehlevî (1255-1325) ve Hatîfî (1419-1521) gibi ünlü Fars edebiyatının şairleri tarafından yazılan *Hamse*'dir. Bu eserin Hüsrev ve Şirin mesnevisinde *Hüsrev ve Şirin*'in; *Heşt Bihişt* bölümünde Behram ve yedi iklim padişahlarının kızlarının, *İskendernâme*'de İskender ve çeşitli hanımların meclisleri aynı temanın ele alındığı örneklerdir. Bu şekilde geleneksel

bir temaya *Fetihnâme*'de yer verildiği görülür. Dolayısıyla Şiban Han adına yazılan bu eserin, metin ve resim ikonografisinin alt yapısı bakımından, daha önceki dönemlerin bilgi ve kalıplarından yola çıkılarak hazırlandığı anlaşılır.

Eserin dördüncü tasviri Şiban Han'ın kardeşi Mahmud Bahadır Sultan'ın esaretten kurtularak dağlarda kaçmasını betimler (res. 5).

Bu kitabın hazırlanmasında etkin bir rol oynayan Sultan'ın tasvirinin bulunduğu sayfada Molla Muhammed Şadı Mahmud Bahadır, Sultan'ı, başı gökyüzüne ulaşan bir dağ gibi ve boylu-poslu biri olarak tanımlar.

Aile içinde Şiban Han için, kardeşi Mahmud Bahadır Sultan'ın yeri büyüktür. Şiban Han ve kardeşi dedelerinin ölümünden sonra özellikle Kazaklar tarafından yok edilmek istenmiştir. İki kardeş, Karatav¹⁰ eteklerindeki Süzek ile Sığnak arasında bulunan Soğunluk geçidinde, Burunduk Han ve Süzek Han'ı Canibek Mahmud ile yaptıkları savaşta ağır bir yenilgiye uğrarlar. Mahmud Bahadır Sultan esir alınır.¹¹ Metin, Mahmud Bahadır Sultan'ın gece vaktinde bu esaretten kurtuluşunu, yüksek dağların ve Karatav zirvesinin üzerinden kaçışını anlatan bölümle devam eder.

⁸ Akdes Nimet, Kurat, "Altınordu Devleti (Altınorda) - (1227-1502)", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1992, s.408; Nazmiye, Togan, "Temürlü Zamanında Aristokrat Türk Kadını", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI/ 1-4, 1973, s. 3.

⁹ Reşiddedin'in eskiden Bengal, Asiatic Society, No. D. 31'de, bugün ise Londra Khalilî Koleksiyonu'nda bulunan 15. yüzyıl ortalarına tarihlenen *Camii't-tevârih*'in resimli bir nüshasında Moğol Han eşi ile tahtta tasvir edilmiştir. Bu konuda bilgi için bkz. S. Sheila, Blair, "The Postclassical Period (1250-1500)", *Islamic Art and Patronage*, (ed. Esin Atlı), New York, 1990, s. 151-214; Basil, Gray, "An Unknown Fragment of the 'Jâmi' al-tawarikh' in the Asiatic Society of Bengal", *Ars Orientalis*, 1, 1954, res. 22.

¹⁰ Bu olayın hemen ardından Şiban ve Mahmud Bahadır Sultan'ın, düşmanı Kazaklardan Burunduk Han'a ait olan Otrar şehrine girmeleri nedeniyle, kaçışın güney Kazakistan dağlarında geçtiği düşünülür. Galina Anatolyevna, Pugachenkova, "Miniatiyuri 'Fath-Name' Hroniki Pobed Şeybani-Hana iz Sobraniya Instituta Po Izuçeniye Vostoçnih Rukopisey Akademii Nauk UzSSR", *Trudy, Sredneaziat skogo Gosudarstvennogo Universiteta*, XI, s. 127. Karatav (Karadağ), bugünkü güney Kazakistan sınırları içinde Taraz şehrine yakın bir dağdır.

¹¹ S. G., Klyashtorny- T. I., Sultanov, *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*, (çev. D. Ahsen Batur) Selenge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 252.

Resimde Mahmud Bahadır Sultan, kayalık bir tepenin üzerinde bir şelalenin üzerinden atlarken tasvir edilmiştir. Sultan, sağ elini kaldırmış sol eliyle eteğini tutmakta ve büyük bir adımla karşı tarafa atlamaktadır. Sultanın sağında ve solunda kenarları sarı şeritli iç kısmı yukarı doğru oval biçiminde uzanan yapraklarıyla iki ağaç yer alır. Daha küçük boyutlu olarak aynı ağaç biçimi sağ altta tekrarlanır. Sağ üstteki ağaca dolanmış beyaz bir kurt (?) ve resmin sol altında kayalık içinden başını uzatmış uzun boyunlu bir kuş (kaz?) sultana doğru bakmaktadır.

Sultanın, bu sahnede tek başına olarak ve neredeyse tüm sayfayı kaplar şekilde ele alınması, kitabın hazırlanmasındaki katkısıyla bağlantılı olarak yorumlanabilir. Ancak, Mahmud Bahadır Sultan'ın neden böyle bir konu ile resimlendiği başka bir deyişle, zaferlerle dolu tarih kitaplarında pek rastlanmayan, bir kaçıyı canlandıran bu ikonografinin tercih edilme sebeplerinin neler olabileceğini açıklamak zordur.

Han ve kardeşinin sıkı bağlarıyla ilintili olarak Mahmud Bahadır Sultan'ın yer aldığı bir başka

sahne *Fetihnâme*'nin beşinci tasvirini oluşturur. Bu tasvir Yesi şehrinde esir edilen Muhammed Mezid Tarhan'ın, Mahmud Bahadır Sultan tarafından Şiban Han'ın huzuruna getirilmesidir (res. 6). Bu sahne Han'ın Mahmud Bahadır Sultan'la ilişkisinin yanı sıra hasmıyla da karşı karşıya getirildiği, ibret verici bir anlatının sunumudur.

Molla Muhammed Şadî'nin aktardığına göre, Şiban Han, huzuruna getirilen Timurluların hizmetinde bulunan Muhammed Mezid Tarhan'a soyuna ilişkin sorular sorar, ancak Muhammed Mezid Tarhan ne cevap vereceğini bilemez. Tarhan, utancını gökten yere düşen bir su damlası gibi başını önüne eğerek gösterir; görünüşte canlı, ama aslında bir ölü gibidir.

Resimde, esir edilen Muhammed Mezid Tarhan'ın, kardeşi Mahmud Bahadır Sultan tarafından Han'ın huzuruna getirildiği an tasvir edilmiştir. Metinde anlatıldığı gibi Muhammed Mezid Tarhan, Han'ın huzurunda başını öne eğmiş ve diz çökmüştür. Bu konuşmanın sonunda Muhammed Mezid Tarhan'ın öldürülmediği bilinir. Bu tasvirle Şiban Han'ın muzaffer sıfatının yanı sıra "yargılayıcı ve cezalandırıcı güce sahip, adil yönetici" kimliği de öne çıkarılmıştır. İsyankar bir yöneticinin bulunduğu kalenin fethi veya meydan savaşı yerine, Tarhan'ın esir edilmesi ve Han'ın huzuruna getirilmesi iki yöneticinin karşıt konumunu vurgulamaktadır. Bu şekilde Han'ın doğrudan yargılayıcı ve bağışlayıcı gücünün yanı sıra adil davranış biçimini daha belirgin olarak sunulabilmektedir. Bu görsel yaklaşım, özgün bir tavrın kitap resmine yansımalarıdır.

İslam dünyasında bir yöneticinin önemli özelliklerinden biri olan "adil" kavramı, Şiban Han'ın da tarihte anılmak istediği niteliklerden biri olmuştur. Özbek kaynaklarının yanında,

Res. 3: Molla Muhammed Şadî, Fetihnâme, Mahidil ve Şiban Han'ın eğlence meclisi, Semerkant, 1502-1503, Taşkent, Özbekistan Bilimler Akademisi, ARBAŞE, no. 5369, y.54b.

Res. 4: Reşiddedin, *Camii't-tevârih*, Bartan Bahadır Han ve karısı Sunigil Fudjin, 14. yüzyıl ortaları, Taşkent, Özbekistan Bilimler Akademisi, ARBAŞE, no. 1620, y. 49a, (Ismailova 1980, s.1).

başka çevrelerce de yazılı eserlerin hemen hemen hepsi Han'ın bu yönünü dile getirmişlerdir. Fahrî Heravî'nin, 16. yüzyıl doğu İslam dünyasının edebi etkinliklerini anlattığı, *Tazkere-yi Ravzatü's selâtin*'inde Han hakkında "Onun (Şiban Han'ın) büyüklüğü ve adaleti herkesçe bilinir ve anlatmaya gerek yoktur. Padişah bahadır, adil, başışlayan ve gösterişsiz idi"¹² sözleriyle, Molla Muhammed Şadî'nin *Fetihnâme*'sinin 19b sayfasında, "*Han adalet ışığında alını parlayan biriydi*" ifadesi keşiştir. Adalet, İslam resminde yöneticinin yargılama ve sonunda suçluyu daha çok cezalandırmasıyla tamamlanan bir süreci yansıtır. Ancak bu tasvirde farklı bir yaklaşım söz konusudur ki Şiban Han, bu yargılama sonunda ceza ile değil, affediciliğiyle öne çıkmaktadır. Bu durumun görsel anlatıma dönüşmesi de resme özgün bir anlayış getirmiştir.

Nitekim Şiban Han'ın sarayında yaşayan tarihçi Fazlullâh el- Huncî el- Isfahânî'nin (1457-1521) 1509 tarihli *Mihmânnâme-i Buhârâ*¹³ girişinde kısaca bu eserde okuyucunun neler bulacağı üzerine yazdıkları arasında, "*.....Bu kitap bilime, bilgiye yüksek iktidara sahip (Şiban) Han hakkındadır. (Burada) onun yönetiminin tasviri adaletinin ve banşı korumasının anlatımı vardır*"¹⁴ diyerek Han'ın erdemleri arasına "adil" oluşunu da katar.

Nitekim Buhara, Semerkant ve Herat'ta bastırılan altın ve gümüş sikkelerin üzerinde Şiban Han'ın kendi ünvanlarının yanı sıra, "adil" terimi ve dört halifenin isimlerinin sıfatlarıyla birlikte yazıldığı görülür.¹⁵ Bu yaklaşım, İslam dünyasındaki yöneticiler tarafından yaygın şekilde

¹² Fahrî Heravî, *Tazkere-ye Rozat os-selatin* (ed. A. Hayyampur), Tebriz, Tarih ve Ferheng-e İran Yayınları, 1345 (1966), s. 21.

¹³ Eserin tezhipli olarak hazırlanan tek nüshası İstanbul, Nur-u Osmaniye Kütüphanesi, no. 3431'dedir.

¹⁴ Fazlullâh el- Huncî el- Isfahânî, *Mihman-name-iy Buhara (Zapskii Buharskogo Gostya)* (ed. R. P. Calilovoy), Izdatelstvo Nauka, Moskva, 1976, s. 55.

¹⁵ Ye. A., Davidoviç, *Korpus Zoloth i Serebryanîh Monet Şeybanidov XVI. Vek.*, Nauka Glaviya Redakciya Vostociy Literatur, Moskva, 1992, s. 80.

kullanılmakla birlikte Şiban Han'ın tercihini de yansıtıyor olmalıdır.

Eserin altıncı ve çift sayfa olarak tasarlanan resminin konusunu, Şiban Han'ın ordularının Sarıpul yakınlarında Babür'ün ordusunu takip etmesi oluştur (res. 7).

Takip olayı, Molla Muhammed Şadî'nin satırlarında canlı bir şekilde anlatılır: "Hızla ilerleyen atların ayaklarından yer sıkışır. Atlar gruplar halinde öyle şaha kalkarlar ki sanki Süheyl yıldızına ulaşmak ya da gökyüzünü aşağıya çekmek isterler. Mızraklar, savaşçı ve pehlivanların başının üstünde gölgelik gibi durur. Savaş meydanında savaşçıların gürültüleri ve bağırışları devam ederken, oklar kandil gibi her taraftan yağmaktadır. Hançerler, cübbenin bağı gibi pehlivanların böğürlerinde durmaktadır (saplanmıştı). Savaş meydanındaki karneylerin¹⁶ sesi kulakları sağır etmektedir. Bu öyle bir savaş meydanıdır ki tüm çölde kan nehirleri akar. Sultan Timur (Şiban Han'ın oğlu) ay gibi parlayıp, güçlü kollarıyla kılıcını savurarak savaş meydanına girer. Sultan Timur'un kükreyen bir aslan gibi meydana girmesiyle birlikte bir kıyamet kopar. Kılıcı ve olağanüstü gücüyle yoluna çıkan herkesi ortadan kaldırır. Bu güce karşı saldırdığı

yolunda ne Rüstem ne İsfendiyar kalır. Sultan önüne çıkan tüm pehlivanları kılıcından geçirir ve kimse onun elinden kurtulamaz" sözleriyle Sultan Timur bir kahraman olarak tasvir edilir. Resimde (y. 206b), Şiban Han'ın ordusunun gece vakti yüksek bir tepenin önünde sağdan sola doğru ilerlemesi tasvir edilmiştir. Sağ üstte atlı bir grup askerin elinde bayraklar dalgalanmaktadır. Şiban Han askerlerin önünde kılıcını havaya kaldırmış ilerler. Yerde ölü bir asker yatmaktadır.

Resmin sol sayfasında (y.207a), Babür'ün ordusunun yakalandığı ve savaşın en çarpıcı görüntülerinin yaşandığı an tasvir edilmiştir. Pembe bir tepenin önünde soldan gelen Şiban Han'ın ordusu sağa kaçmakta olan Babür'ün ordusuna doğru ilerlemektedir. Atı üzerinde, önündeki askeri kılıcıyla öldüren asker, metinde kahramanlığı anlatılan Timur Sultan olmalıdır. Babür'ün bir askeri sırtından aldığı darbeye fişkıran kanlar içinde düşmektedir.

Şiban Han'ın oğulları arasında Sultan Timur'un özel bir yeri vardır. *Fetihnâme*'de de Timur Sultan ordu komutanı olarak babasının izinden giden cesur bir kimlik olarak öne çıkarılmaktadır. Şiban Han'ın da bu kitapta Sultan Timur'un da resimlenmesine izin vererek oğlunu yüceltmek istediği ve bu şekilde yetiştirdiği evladıyla gurur duyduğu varsayılabilir. Han'ın oğluna verdiği önemin başka bir göstergesi, 1b sayfasında belirttiği üzere *Risâle-i ma'ârif*¹⁷ adlı eserini Sultan Timur için yazmış olmasıdır.¹⁸ (Eserin yedinci ve son resmi, bir öncekisi gibi çift sayfa

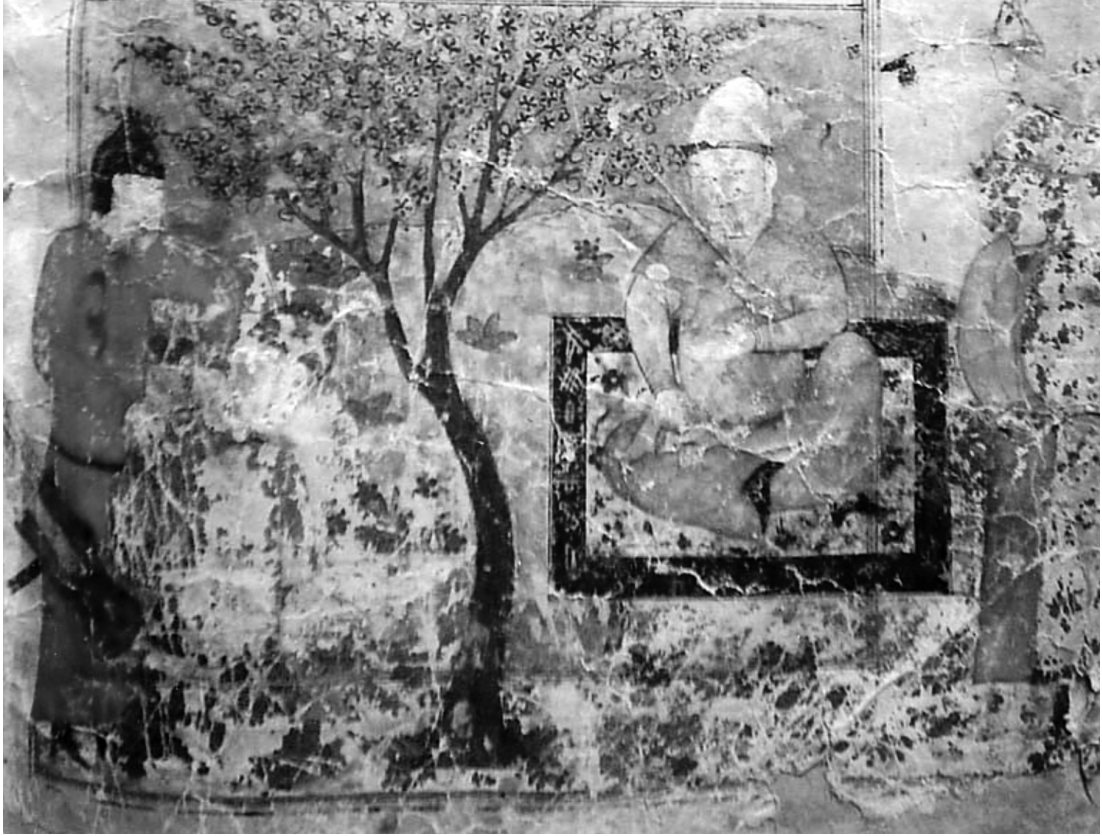

Res. 5: Molla Muhammed Şadî, *Fetihnâme*, Mahmud Bahadır Sultan'ın esaretten kurtularak dağlarda kaçması, Semerkant, 1502-1503, Taşkent, Özbekistan Bilimler Akademisi, ARBAŞE, no. 5369, y. 140a.

¹⁶ Özbeklerin milli müzik aletlerinden biri olan karney, ince, oldukça uzun gövdeli, metalden yapılan nefesli bir çalgı türüdür. Günümüzde kutlamalarda, törenlerde ve düğünlerde halen kullanılmaktadır.

¹⁷ Eserin bilinen tek nüshası Londra British Library Or. Ms. 12,956'dadır.

¹⁸ Zeki Velidi, Togan, "Yeseviliğe Dair Bazı Yeni Malumatlar", *Fuat Köprülü Armağanı*, DTCE Yayınları, Ankara, 1953, s. 528.

Res. 6: Molla Muhammed Şadî, *Fetihnâme*, *Yesi şehrinde esir edilen Muhammed Mezid Tarhan'ın Mahmud Bahadır Sultan tarafından Şiban Han'ın huzuruna getirilmesi*, Semerkant, 1502-1503, Taşkent, Özbekistan Bilimler Akademisi, ARBAŞE, no. 5369, y.146b.

olarak tasarlanan Şiban Han'ın ordularının Semerkant'a yürüyüşü ve Babür'den Semerkant'ı almasıdır (res. 8) ve olay adeta Şiban Han'ın zafere doğru gidişini müjdelere şeklinde ele alınmıştır.

Resmin sağ yaprağında (y. 213b) Şiban Han'ın orduları sola, kaleye doğru tüm ihtişamıyla ilerler. Sol sayfada (y. 124a) ise, kalenin kuşatılmasına ve Babür'ün askerleri ile yapılan savaşta ayrılmıştır.

Bu tasvirin görselleştirdiği metinde Molla Muhammed Şadî'nin "*Sultanın vücudu (zırhından dolayı) demirden bir cübbeyle örtülmüştü. Zırh altın renginde olduğu için ışığı yansıtmasıyla sanki ateşin havaya yükselmesi gibi görünür. Ordu sağdan sola doğru ve zafer naraları atarak kalenin çevresini daire biçiminde dantel gibi kuşatır. Bayrakların sarı ve mor renkleri güneş ışığı gibi parlaktır. Tüm savaş alanı bayrakların renklerinden ve savaş aletlerinin parlamalarından rengarenk bir kumaş gibi görünür. Bu bayrakların önünde başta ulu sultan öfkeli bir ejderha gibi dört nala ilerler*" sözleri resimde yansımaları bulmuştur. Şiban Han, metinde anlatılanlarla uyumlu olarak ordusunun başında atı üzerinde miğferi ve zırhının kenarları altından, siyah renkli savaş giysisiyle betimlenmiştir. Saflar halinde ilerleyen askerlerin önünde kırmızı sayebânın vurguladığı Han'ın çevresinde oluşturulan boşluk, Han'ı ilk anda algılamayı kolaylaştırır. Han, sağ elindeki kılıcını havaya kaldırmış askerlerini yüreklendirmekte aynı zamanda yol göstermektedir. Askerler, düşmanların başlarını keserek ve yaralayarak atları üzerinde kaleye doğru hızla yol almaktadır. Resmin sağ üst kısmında askerlerin elinde dalgalanan bir grup rengarenk bayrak, yazarın sözlerini görselleştirmiştir.

Eserin 124a sayfasındaki Şiban Han'ın ordusunun Babür'den Semerkant'ı alması tasviri, bir yandan Babür'ün düştüğü zor durumu belgelerken, öte yandan Şiban Han'ın askeri tarihinin en parlak zaferini izleyicisine sunar. Han'ın askerleri kaleye ulaşmış ve olan güçleriyle savaşmaktadır. Askerlerden kimisi şehrin açılan kapısından, kimisi surlara tırmanarak kaleye girmeye

başlamıştır. Kalenin burçlarında ve kapısında bulunan Babür'ün askerleri şehri savunmakta, en üst katta bulunan askerler çaldıkları *karney* ve *kösler*¹⁹ savaşın gürültülü ortamını seyirciye duyurmaktadır. Resmin sağında, kalede Semerkantlı iki kadın ve bir grup erkek olayın ürkütücülüğünü izlemektedir. Kalenin orta kısmında pencereden bakan genç bir adam savaşı izlemekte ve eliyle işaret vermektedir. Bu figürün, Babür olduğu düşünülmektedir.²⁰ Kuşatmanın en iyi izlendiği kalenin giriş kısmındaki pencerede ve savunmayı yönetir biçimdeki el hareketleriyle tasvir edilen bu figürün Babür olması muhtemeldir. Babür'ün askerleri kaleden nişan aldıkları noktalara doğru ok atmakta ve kalenin düşmesini önlemeye çalışmaktadırlar. Ancak bir süre sonra bu saldırıya dayanamayacaklar ve Şiban Han ile Babür arasında yapılacak bir anlaşma ile kale teslim edilecektir.

Res. 7: Molla Muhammed Şadı, *Fetihnâme*, Şiban Han'ın ordularının Sarıpul yakınlarında Babür'ün ordusunu takip etmesi, Semerkant, 1502-1503, Taşkent, Özbekistan Bilimler Akademisi, ARBAŞE, no. 5369, y.206b-207a.

Özbeklerin tarihinde, ataları Cengiz Han'ın 1220 yılında ele geçirdiği Semerkant'ın taşıdığı önem büyüktür. Bu şehir, Emir Timur'dan itibaren Timurluların da başkenti olmasıyla ayrı bir yere sahiptir. Dolayısıyla Şiban Han'ın Semerkant'ı almasının tarihi göndermeleri de vardır. Han'ın Maverainnehir'e²¹ indiğinde ilk fethetmeyi planladığı yer Semerkant olmuştur. Timurlular arasındaki siyasi çekişmelerden yararlanan Han, Timurlu Sultan Ali Mirza'nın (1498-1500) yöneticisi olduğu Semerkant'ı kuşatır. Ancak Buhara emiri Muhammed Bakî Tarhan'ın Timurlulara yardım için geldiğini öğrenince Semerkant'daki kuşatmayı kaldırır ve Buhara'ya yönelir.²² Şiban Han,

¹⁹ Köş, savaşlarda at, deve veya araba üzerinde taşınan ve işaret vermek için kullanılan büyük davuldur.

²⁰ Bu görüş için bkz. Galina Anatolyevna, Pugachenkova, "Miniatyuri 'Fath-Name' Hroniki Pobed Şeybani-Hana iz Sobraniya Institutu Po Izuçeniyyu Vostoçnih Rukopisey Akademi Nauk UzSSR", Trudy, Sredneaziatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, XI, 1950, s. 128.

²¹ Buhara ve Semerkant gibi iki önemli merkezi içeren Maverainnehir, Ceyhun ve Seyhun ırmakları arasında kalan bölgeyi kapsamakta ve "nehrin öte tarafında bulunan yer" anlamına gelmektedir. Wilhelm, Barthold, "Ma wara' al-Nahr, I- The Name", *The Encyclopedia of Islam*, V, Leiden-London, E.J. Brill-Luzac C.O., 1986, s.852; Özgüdenli, Osman Gazi, "Maverainnehir", *İslam Ansiklopedisi*, 28, 2003, s. 177.

²² Mirza, Bala, "Buhara", *İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1944, s.768; Ahmed Zeki Velidi, Togan, "Harizm", *İslam Ansiklopedisi*, 5, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1950, s. 252.

Res. 8: Molla Muhammed Şadi, *Fetihnâme*, Şiban Han'ın ordusunun Semerkant'a yürüyüşü ve Babür'den Semerkant'ı alması, Semerkant, 1502-1503, Taşkent, Özbekistan Bilimler Akademisi, ARBAŞE, no. 5369, y.213b-214a.

1500 yılında fethettiği Buhara'nın hükümdarlığını kardeşi Mahmud Bahadır Sultan'a bırakır²³ ve daha sonra Semerkant'a doğru yürüyerek şehri ele geçirir. Ancak, bu olaydan dört ay sonra Abdulcelil Merginanî'nin çocuklarından Hâce Elmekarim, Babür'e Semerkant'a gelmesini ve şehrin kapılarının kendisine açılacağını bildirir. Babür hemen Semerkant'a girer ve Şiban Han'ın adamlarının büyük bir kısmını öldürür. Şiban Han, bu olay üzerine Semerkant'ı uzun süren bir kuşatma altına alır. Bu kuşatma sürecinde kalede açlık baş gösterir ve halk perişan olur.

Şiban Han'ın sarayında yaşayan Muhammed Salih'in (1455-1534) yazdığı Şibanînâme'de de Semerkant halkının acılarının betimlendiği satırlar, olayın boyutlarını gözler önüne serer. Yazar, "Dışarıda meyve çok idi; içeride ise halkın gönlü yaralı idi. Dışarıda baştan meyve olgunlaştı, içeride (de) halk açlıktan şişti. Neticede halkın namusu kalmadı ve halk hırsızlık kavgasına girdi. Yiğın yiğın halk geceleri kale dışına çıkarlardı; birçokları meyve aşırıp yerlerdi. Hırsızlar korkusuz olduğu için deve (ve) ata tamah ettiler. Dışarıya doğru dehliz kazmaya başladılar ve o halkı pusuya yatıp yakalamaya başladılar. Kim önce çapulcuların eline düşerse kulak ile burunlarından oldular. Hasılı başka yere çıkamadılar ve kaleden kendilerini salamadılar."²⁴ Bütün bu sıkıntıların yaşandığı altı aylık kuşatma sonunda Şiban Han, Babür'den 906/ 1500 yılında Semerkant'ı geri alır.²⁵

²³ Anonim, *İstoriya Buhara*, Izdatelstvo Fan Uzbekskoy SSR, Taşkent, 1976, s.110; Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevârih)*, çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara, 2004, s. 58-59.

²⁴ Muhammed Salih, *Şeybani-name*, (Giriş-Tıpkıbasım-Metin-Tercüme), haz. Yıldız Kocasavaş, Çantay Yayınları, İstanbul, 2003, s. 295.

²⁵ Gazi Zahirüddin Muhammed Babür, *Vekayi, Babür'un Hatıratı*, I-II, çev. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 80; Wilhelm, Barthold, "Şibanlar Şaybaniler", *İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1979, s. 457; Lucein, Bouvat, "Şiban Han, Şaybani Han", *İslam Ansiklopedisi*, II, 1979, s. 454; Roziya Galieva, Mukminova, Soşialnaya Differenciyaçıya Naseleniya Gorodov Uzbekistana Konyeç XV-XVI. V., Izdetelstvo Fan Uzbekskoy SSR, Taşkent, 1985, s. 91; Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevârih)*, çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara, 2004, s. 60-61.

1502-1503'te Şiban Han'ın emri üzerine yazılan ve günümüze resimli tek kopya olarak 1562-1563 tarihli Londra nüshasıyla ulaşan *Tevârih-i Guzide- Nusretnâme*'sinde Şiban Han'ın Semerkant'ı almasının resimlenecek konular içinde yer alması (res. 9) bu şehrin fethinin sadece Şiban Han'ın değil, kendinden sonra gelen hanlar için de övünülecek bir başarı olduğunu göstermektedir.

Semerkant'ın alınması, Özbeklerin yanı sıra Timurlu dünyası için de önemli bir olay olarak görülmüştür. Bu önem Timurlu yöneticilerinden İbrahim Sultan için hazırlanan 1436 tarihli *Zafernâme* nüshasında²⁶ Şahrüh'un (1377-1447) 1394 yılında Semerkant'a girmesi tasviriyle karşımıza çıkar.²⁷

Dönem kaynaklarında da bu konuya yer verildiği görülür. Hindistan'da Babürlüler devletinin kurucusu Babür'ün kızı Gülbeden (1523-1603) *Hûmayunnâme*'sinde, Muhammed Salih *Şibanînâme*'sinde ve Mirza Muhammed Haydar Duglat *Tarihi Reşidi*'sinde, Şiban Han'ın Babür ile bir anlaşma yaparak ablası Hanzade Begüm'ü kendisine vermesi karşılığında Babür'ün Semerkant'tan sağ çıkmasına izin verdiğini yazarlar.²⁸ Şiban Han *Divân*'ında²⁹ Semerkant kale-sinde mahsur kalan halkın yaşadığı sıkıntılı ortamı "*Bir batman buğday bin altına ulaştı. Babür Mirza kız kardeşiyle evlenmemi isteyince affedip gönderdim*" sözleriyle ifade eder. Babür, kaleden kız kardeşi Hanzade Begüm'ün Şiban ile evlenmesi karşılığında kaçabilir.³⁰ Şiban Han'ın, ablası Hanzade Begüm'ü kendisine vermesi karşılığında Babür'ün Semerkant'tan sağ çıkmasına izin vermesi, bir taraftan Şiban Han'ın askeri başarısını ve bağışlayıcı yönünü, öte yandan rakibini düşürdüğü zor durum nedeniyle akıllıca hareket yeteneğini sergiler. Babür, bu ağır yenilginin ardından Kabil'e çekilmek zorunda kalır.³¹ Şiban Han'ın yöneticiliği sırasında en büyük rakiplerinden Babür ile aralarında sürekli yaşanan güç gösterileri bu şekilde bitmiş olur.

İslam resim sanatında, bir şehrin kuşatılması veya fethedilmesi bir yöneticinin tarihe adını yazdırmasında kullandığı yaygın temalardandır. Benzer şekilde *Fetihnâme*'de de Şiban Han'ın geleneksel bir tavrın izinden gidilerek bir "Fatih" olarak fetihlerinin yazılması ve resimlenmesi, bu sırada akıllı, maharetli, kurnaz, planlı, kendine, yakın çevresine ve ordusuna güvenen, iyi bir savaşçı sıfatlarıyla bir kahraman olarak tanıtılması, döneminde Han'a bakış açısının yansıtılması bakımından önemlidir.

Bu yönüyle *Fetihnâme*, Emir Timur'un *Zafernâme*'sinin içeriğine yaklaşıyor.³² Her iki kitapta da adına hazırlanan yöneticinin en önemli özelliği olarak kahraman asker, savaşçı ve kaleleri fetheden kimlikleri öne çıkmaktadır. İslam resim sanatında, sultan imgesiyle bütünleştirilen sıfatlar arasında "Kahraman asker" önemli bir özelliktir. Bu sıfat, sultanın savaşlardaki yiğitliğiyle de bağlantılı olarak silah kullanmadaki maharetiyle yan yanadır. Askeri güç, bir devletin yaşayabilme sınırlarını genişletebilme şartlarının başında gelir. Böyle bir güce sahip olma ve bunu yönlendirme, yöneticinin konumunu sağlamlaştıran etkenlerdendir. İslam resminde ordusunun başında atı üzerinde sefere çıkan, kale kuşatan ve savaşırken tasvir edilen "kahraman asker yöneticiler" ortak bir hafızanın ürünü olarak düşünülebilirler. Şiban Han'ın da bu hafıza içinde kaleleri/şehirleri fetheden hükümdar olarak yerini aldığı anlaşılmaktadır.

Fetihnâme'nin Şiban Han döneminin tek resimli kitabı olmasına karşın, resim programı ve ikonografik tercihleri dönemin diğer kaynaklarıyla kurgulandığında, Han'ın tarih içinde yer almak istediği kimlikler, Özbek dünyasının alt yapısının profilini çizmeye olanak vermektedir. Eserin tasvirlerinin konu seçimi klasik doğu edebiyatının ve tarih yazımının kimi kavramlarına gönderme yaparken, bir taraftan Şiban Han'ın ve Özbeklerin tarih içinde nasıl görünmek istedik-

²⁶ Washington, DC, Smithsonian Institution, Arthur M. Sackler Gallery, S86.0133.00

²⁷ Bu elyazması için bkz. Eleanor, Sims, "İbrahim Sultan's Illustrated Zafar-Namah of 1436 and its Impact in the Muslim East", *Studies in Islamic Art and Architecture*, Supplements to Muqarnas, VI, 1992, s. 185.

²⁸ Gülbeden, *Humayunname*, (çev. Abdürreb Yelgar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 116; Muhammed Salih, *Şeybani-name*, (*Giriş-Tıpkıbasım-Metin-Tercüme*), haz. Yıldız Kocasavaş, Çantay Yayınları, İstanbul, 2003, s. 345-353; Mirza Haydar Duglat, *Tarikh-i Rashidi*, İng. çev. W. M. Thackston, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Cambridge, 1996, s. 104.

²⁹ Eserin bilinen tek nüshası İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, A.III 2436'dadır.

³⁰ Lucein, Bouvat, "Şiban Han. Şaybani Han", *İslam Ansiklopedisi*, II, 1979, s. 454.

³¹ Hans R., Roemer, "Timur", *İslam Ansiklopedisi*, 12/1, İstanbul, 1974, s. 357; Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevârih), çev. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları, Ankara, 2004, s. 105.

³² Şerafeddin Ali Yezdi'nin *Zafername*'sinin içeriği için bkz. Sharaf al-Din Yazdi, *Zafarnama*, Calcutta, 1888.

Res. 9: Anonim, Tevârih-i Guzide- Nusretnâme, Şiban Han'ın Semerkant'ı alışı, Semerkant veya Buhara, 1562-1563, Londra, British Library, Or. 3222, y. 130b, (Anonim 1967, res. 299).

lerine dair bilgiler sunar. Bu yanıyla *Fetihnâme* bütün bu olguları görselleştiren ilk kitap olması bakımından büyük değer taşır.

Moğol sülaleleri ve Timurlu dönemlerinde hazır-lanan resimli tarih kitaplarıyla *Fetihnâme* arasında bir bağın bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak *Fetihnâme*'nin bu kitaplardan ayrılan yönleri de vardır. Bunlardan biri, *Camii't-tevârih*'in bir dünya tarihi olarak tasarlanarak diğer medeniyetlerin yöneticileri ve önemli olaylarının da resimlenmesidir. *Fetihnâme*'de ise Emir Timur'un *Zafernâme*'sindeki gibi bir biyografi niteliği vardır. Özbek resimli tarihleri atalarla veya dünyanın diğer önemli yöneticileriyle birlikte tasarlanmış değildir. Bu özelliğiyle öncülü Emir Timur'un (1336-1405) zaferlerinin yanı sıra sosyal hayatının da görselleştirildiği resimli *Zafernâme* nüshalarıyla paralel bir anlayıştaadır.³³ Ancak *Zafernâme* ile *Fetihnâme* arasında da önemli bir ayırım dikkat çeker. Günümüze ulaşan resimli *Zafernâme* nüshaları arasında Emir Timur'un saltanatı sürecinde üretilmiş bir örneği yoktur ve halleleri tarafından hazırlanmış nüshalarıyla bilinmektedir. *Fetihnâme*'nin belki de en önemli tarafı Şiban Han'ın "yaşadığı tarihi yaşadığı dönemde aktarması ve görselleştirmesidir." Eser, Şiban Han'ın sağlığında

yazılarak resimlenmiş ve Han, kitabın bitmiş halini görmüştür. Bu özelliğiyle *Fetihnâme*'nin 16. yüzyıl başında Orta Asya coğrafyasında nadir bir ön örnek olduğu söylenebilir.

Fetihnâme bir yandan gelenekselleşmiş resimli tarih yazımından yola çıkılarak kurgulanıp resimlense de kendine ait özgün tutumları da içinde barındırır.

KAYNAKÇA

Abuseitova, M. H.- Baranova Yu. G., *Pismennie Istochniki i Kulture Kazahctana i Tsentralnoy Azii v XIII-XVIII VV.*, Dayk Press, Almatı, 2001.

Ahmedov, Buribay, *Istoriko-Geografiçenkaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII vv.*, Taskent, Izdatel. Fan Uzbek SSR, 1985.

Anonim, *Tavarih-i Guzida Nusrat-Name*, yay. haz. A. M. Akramova, Taşkent, Izdatelstvo Fan Uzbekskoy SSR, 1967.

Arnold, Thomas Walker, *Bihzad and his paintings in the Zafar-Namah*, Bernard Quaritch, London, 1930.

Barthold, Wilhelm, "Şibanlar Şaybaniler", *İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1979, s. 456-458.

Barthold, Wilhelm, "Ma wara' al-Nahr, I- The Name", *The Encyclopedia of Islam*, V, Leiden-London, E. J. Brill-Luzac C. O., 1986, s. 852.

Blair, S. Sheila, "The Postclassical Period (1250-1500)", *Islamic Art and Patronage*, (ed. Esin Atıl), New York, 1990.

Bouvat, Lucien, "Şiban Han. Şaybani Han", *İslam Ansiklopedisi*, II, 1979, s. 454-456.

Brentjes, Burchard, "Islamic Art and Architecture in Central Asia", *Journal of Central Asia*, XVI, 1993, s. 1-239.

Davidoviç, E. A., *Korpus Zoloth i Serebryanîh Monet Şeybanidov XVI. Vek.*, Nauka Glaviya Redakçiya Vostociy Literatur, Moskva, 1992.

³³ 1467-1468 tarihli, Herat'ta resimli olarak hazırlanan ve bugün Baltimore, John Hopkins University, Milton S. Eisenhower Library, John Work Garret Koleksiyonu'nda bulunan *Zafernâme* nüshası için bkz. Thomas W., Arnold, *Bihzad and his paintings in the Zafar-Namah*, Bernard Quaritch, London, 1930.

Eckmann, Janos, "Die Tschaghataische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta, Wiesbaden, Aquis Mattiacis Apud Franciscum Steiner*, 1959, s. 361-369.

Fahrî Heravî, *Tazkere-ye Rozat os-selatin*, ed. A. Hayyampur, Tebriz, Tarih ve Ferheng-e İran Yayınları, 1345 (1966).

Fazlullâh el- Huncî el- Isfahânî, *Mihman-name-iy Buhara (Zapskii Buharskogo Gostya)*, ed. R. P. Calilovoy, Izdatelsvo Nauka, Moskva, 1976.

Fourniau, Vincent, "Özbek Fethi: Orta Asya'da Toplulukların ve Siyasal İktidarın Teması", *X. Türk Tarih Konferansı*, III, 22-26 Eylül 1986, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 803-809.

Galerkina, Olympiade, "Zur Charakteristik der Miniaturenmalerei Mawarannahrs im 16. Jahrhundert", *Ars Turcica*, Akten des VI. Internationalen Kongresses für Türkische Kunst, München vom 3. bis 7 September 1979, Editio Maris, München, 1987, s. 522-532.

Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, I-II, çev. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Gülbeden, *Humayunname*, çev. Abdürreb Yelgar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.

Ibragimov, S. K. - N. N. Mingulov ve diğerleri, *Materiali po Istorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII Vekov*, Izvatelstvo Nauka Kazahskoy SSR, Alma-ata, 1969.

Ismailova, Elmira Marufovna, Vostocnaya Miniaturyura. Şark Miniaturyası. *Oriental Miniatures*, Gafur Gulam Namıdagi Adabiyat ve San'at Naşriyatı, Taşkent, 1980.

Khairullaev M., - Pugaçenkova, Galina Anatolyevna, Khakimov, A. ve diğerleri, *Oriental miniatures, The Collection of the Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, I, 14th-17th Centuries*, The Beruni Institute of Oriental Studies, Tashkent, 2001.

Kemalettin Binaiy, *Şeybaniyname Fars Tiliden Muhammed Yusuf Bayaniy Tercimesi*, haz. Gulam Kerim, yayınlanmamış kitap, (tarihi yok).

Kurat, Akdes Nimet, "Altınordu Devleti (Altınorda) - (1227-1502)", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1992, s. 400-408.

Mirza Haydar Dughlat, *Tarikh-i Rashidi*, İng. çev. W. M. Thackston, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Cambridge, 1996.

Muhammed Salih, *Şeybani-name, (Giriş-Tıpkıbasım-Metin-Tercüme)*, haz. Yıldız Kocasavaş, Çantay Yayınları, İstanbul, 2003.

Mukminova, Roziya Galieva, *Soşialnaya Diferençiaçiya Naseleniya Gorodov Uzbekistana Konyeç XV-XVI. V.*, Izdetelstvo Fan Uzbekskoy SSR, Taşkent, 1985.

Öz, Yusuf, "Şeh-nâme Tercüme ve Sözlükleri", *Name-i Aşina*, Sonbahar, 2002, s. 25-38.

Pugachenkova, Galina Anatolyevna, "Miniatyuri 'Fath-Name' Hroniki Pobed Şeybani-Hana iz Sobraniya Institutu Po Izuçeniyu Vostoçnih Rukopisey Akademi Nauk UzSSR", *Trudy*, Sredneaziatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, XI, 1950, s. 121-136.

Pugachenkova, Galina Anatolyevna, *K Probleme Sredneaziatskoy Miniaturstov XVI-XVII VV.*, Izdatelstvo Vostocnoy Literaturi, Moskva, 1960.

Pugachenkova, Galina Anatolyevna-Galerkina, Olimpiade, *Miniatyuri Sredney Azii*, Izobrazitelnoe Iskusstvo, Moskva, 1979.

Roemer, Hans R., "Timur", *İslam Ansiklopedisi*, 12, 1, İstanbul, 1974, s. 336-370.

Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevârih)*, çev. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları, Ankara, 2004.

Schimmel, Annamari, "Some Notes on the Cultural Activity of the First Uzbek Rulers", *Journal of the Pakistan Historical Society*, VIII, IV, 1960, s. 149-166.

Sharaf al-Din Yazdî, *Zafarnama*, Calcutta, 1888.

Sims, Eleanor, "İbrahim Sultan's Illustrated Zafar-Namah of 1436 and its Impact in the Muslim East", *Studies in Islamic Art and Architecture*, Supplements to Muqarnas, VI, 1992, s. 132-143.

Togan, Nazmiye, "Temürlü Zamanında Aristokrat Türk Kadını", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V/ 1, 4, 1973, s. 3-14.

Togan, Ahmed Zeki Velidi, "Harizm", *İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1950, s. 240-257.

Togan, Zeki Velidi, "Yeseviliğe Dair Bazı Yeni Malumatlar", *Fuat Köprülü Armağanı*, Ankara, DTCF Yayınları, 1953, s. 523-529.